

Ana Birešev¹
Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu

Izvorni naučni rad
UDK: 316.2 Burdije P.
Priljeno: 05.09.2013.
DOI: 10.2298/SOC1401041B

POLITIKA HABITUSA KAO SOCIOLOŠKI UTEMELJENA UTOPIJA²

The politics of Habitus as a Sociologically Founded Utopia

ABSTRACT *The politics of habitus is usually associated with Bourdieu's "sociologically political" studies, mainly developed in the 1970s as a framework through which this French sociologist analyzed political opinions of French citizens, by underlining social conditions that generate certain political dispositions, and consequently attitudes towards politics, political preferences, and political practices. These studies made us aware that political action should be mindful not only of institutions, but of dispositions as well. This paper aims to portray different aspects of the politics of habitus, by linking it to research which originally generated the concept, but also by tracing its further development exemplified by some of the following concepts: the necessity of universalizing economic and social conditions of the access to the universal, the idea about the sociologically founded utopia, the demand for the establishment of a "real state" – all to be found in later Bourdieu's work. This paper analyzes politics of habitus from the social emancipatory perspective and raises questions about the role science can and should have in realising such a project. First part of the paper examines Bourdieu's class analysis and its potentials in providing realistic knowledge about the social world, and the second part explores concrete steps that politics based on such knowledge could take.*

KEY WORDS Bourdieu, social class, habitus, politics of habitus, emancipation

APSTRAKT *Ideja o politici habitusa obično se vezuje za Burdijeove „sociološko političke“ studije, nastale pretežno u sedamdesetim godinama prošlog veka, u kojima je francuski sociolog, analizirajući politička mišljenja građana Francuske, akcenat stavio na društvene uslove koji generišu određene političke dispozicije, a preko njih utiču na formiranje odnosa prema politici, političkih sklonosti i praksi. Iz pomenutih studija proizašlo je shvatanje da političko delanje treba da vodi računa o institucijama, ali isto tako o dispozicijama. U ovom tekstu autorka nastoji da prikaže različite aspekte koncepcije politike habitusa, povezujući je*

1 anabiresev@gmail.com

2 Tekst je nastao kao rezultat rada u okviru potprojekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (br. 43007), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

sa istraživanjima u okviru kojih je izvorno nastala, ali i prepoznajući tragove njenog daljeg razvijanja u ideji o neophodnosti univerzalizacije ekonomskih i društvenih uslova pristupa univerzalnom, u zamisli o sociološki utemeljenoj utopiji ili u zahtevu za uspostavljanjem jedne „realne države“, koji se mogu pronaći u Burdijeovom kasnijem radu. Autorka sagledava politiku habitusa iz perspektive društvene emancipacije i pita se o ulozi koju nauka može i treba da ima u realizaciji jednog takvog projekta. Prvi deo rada posvećen je burdijeovskoj klasnoj analizi i mogućnostima koje ona pruža u pogledu obezbeđivanja realističnih saznanja o društvenom svetu, dok se u drugom delu razmatraju konkretni koraci sprovođenja jedne politike koja bi bila koncipirana na temelju tako dobijenih saznanja.

KLJUČNE REČI *Burdije, društvena klasa, habitus, politika habitusa, emancipacija*

Uvod

Ako se danas govori o Burdijeovom (Pierre Bourdieu) uticaju na politiku, onda se to pre svega čini kroz njegovo predstavljanje kao angažovanog intelektualca. Izgleda da teorijski svet francuskog sociologa, u kojem su svi beznađežno zarobljeni u procesu proizvodnje odnosa dominacije, malo šta ima da ponudi političkoj borbi čiji je cilj ukidanje društvenog ustrojstva koje generiše pomenute odnose, kao i istraživačima koji se njome bave. Erik Olin Rajt smatra da pitanje emancipacije ima periferni status u Burdijeovoj teorijskoj postavci i beznačajnu ulogu u njegovoj klasnoj analizi (Wright, 2005: 188), i sasvim sigurno da u tome nije usamljen. U ovom tekstu ću, idući mimo preovlađujućih konvencionalnih tumačenja, pokušati da sagledam Burdijeovu teoriju iz perspektive društvene emancipacije. Namera mi je, ne samo da u teorijskoj postavci potražim ona mesta koja dozvoljavaju takav pristup, već i da pokažem da je iz nje moguće derivirati oruđa emancipatorne političke prakse. U tome ću se osloniti na shvatanje politike habitusa, kojim je Loik Vakan (Loïc Wacquant) tek otvorio put ovakvom posmatranju Burdijeovog dela. Ovaj trenutno najpoznatiji sledbenik, i svojevremeno blizak saradnik, francuskog sociologa upotrebio je termin „politika habitusa“ kako bi ukazao na jednu od najvažnijih političkih implikacija njegove teorije (Wacquant, 2005). Njime je želeo da obuhvati i opiše sve one pouke i smernice za demokratsku politiku koje je prepoznao u idejama koje je Burdije izložio u svojim „sociološko političkim“ studijama (Bourdieu, 1977, 1979, 1981), uglavnom posvećenim pitanju društvene pozadine formiranja političkog mišljenja građana Francuske. Vakan kao najvažnije izdvaja „učenje“ prema kojem bi političko delanje trebalo da bude usmereno kako na institucije, tako i na dispozicije.³ Kod njega se, dakle, politika habitusa spominje u kontekstu

3 Dve temeljne pretpostavke Burdijeove sociologije čine da shvatanje političkog delanja na ovaj način bude sasvim logično: prva se odnosi na to da su odnosi moći upisani kako u objektivne strukture, tako i u dispozicije – matrice opažanja, vrednovanja i delanja koje proizvode pogled na svet i prakse u potpunosti usklađene sa strukturom tog sveta i nesvesno podređene principu njegovog uređivanja, a koje su duboko obeležene društvenim uslovima u kojima se pojedinac rađa i formira kao društvena jedinka, dakle njegovom klasnom pozicijom, ali i svim drugim strukturalno relevantnim svojstvima – polom, mestom rođenja, etničkom,

poboljšanja demokratskih praksi u savremenom društvu, kao komplement političkog delovanja usmerenog na institucionalnu ravan. „Da bi se desila prava i trajna progresivna promena“, piše on, „politika polja koja cilja na strukturisane odnose moći nužno bi morala biti *dopunjena jednom politikom habitusa*, koja punu pažnju posvećuje društvenim uslovima i modalitetima izražavanja političkih sklonosti“ (Wacquant, 2005: 19, podvukao autor). Iz ovoga bi se moglo iščitati da takva promena sa jedne strane podrazumeva poboljšanje uslova života i olakšani pristup ključnim kapitalima kako bi se svima omogućilo da se formiraju kao politički kompetentni subjekti (materijalna komponenta), a sa druge, redefinisane odnosa prema politici i stvaranje podsticajne klime za učešće svih u političkom životu (simbolička komponenta). Ovo je najdalje što se otišlo u prikazivanju političke upotrebljivosti Burdijeove teorije. Vakan nije dalje analizirao i razrađivao pomenutu ideju, niti je pokušao da je sagleda u svetlu nekih drugih srodnih stanovišta koja se mogu pronaći u delu francuskog sociologa.

Kada Burdije u svojim radovima pominje društvene uslove znamo da je to obično onda kada njima objašnjava konstituciju klasnih habitusa. Postoji, međutim, jedan manje poznat deo Burdijeovih analiza u kojima se realizam u prikazu proizvodnje habitusa stapa sa utopijskom konstrukcijom društvenog sveta. To je svet koji se temelji na poznavanju principa proizvodnje društvenih odnosa dominacije, i njegovoj neutralizaciji, a Burdije ga predstavlja kroz jednu specifičnu koncepciju utopije – utopije zasnovane na stvarnosti ili sociološki utemeljene utopije – koju počinje naročito da pominje u svojoj angažovanoj fazi (Bourdieu, 2000, 2002). Pronalazimo je i u njegovoj studiji o državi (Bourdieu, 2012), gde se pojavljuje, više u vidu nabačaja no domišljene ideje, kao zahtev za uspostavljanje jedne „realne“ države koja bi se posvetila temeljnom istraživanju i otklanjanju uzroka društvenih nejednakosti, dok neke njene tragove prepoznajemo u nečemu nalik sloganima („univerzalizovati ekonomske i društvene uslove pristupa univerzalnom“), kojima je Burdije često imao običaj da završava svoje kritike onih pripadnika dominantne klase koji, naročito u polju nauke, umetnosti i prava, monopolizuju govor univerzalnog i sa te pozicije osuđuju isključivost, ksenofobičnost ili konzervativizam dominirane klase (Bourdieu, 1997). Politika habitusa bi se takođe mogla podvesti pod ovaj segment njegovog rada budući da ona pretpostavlja izgradnju nekog budućeg društva na temelju realnih saznanja o zakonima proizvodnje postojećeg.

Svoje zaključke o ulozi habitusa u formiranju političkih mišljenja Burdije nikada nije pretočio u konzistentnu i politički primenjivu zamisao, a Vakan je, iako svestan te mogućnosti, propustio da joj pruži jače uporište u Burdijeovoj sociologiji. U ovom tekstu ćemo, polazeći od Vakanovog shvatanja politike habitusa, kod Burdijea potražiti neke srodne ideje koje bi ga mogle upotpuniti – najpre će biti reči o Burdijeovoj klasnoj analizi, potom o njegovom proučavanju političkih mišljenja i sklonosti, a na kraju o njegovoj viziji utopije utemeljene u stvarnosti i nauke koja bi trebalo da omogući njeno ostvarivanje.

verskom pripadnošću i dr; druga pretpostavka ima veze sa predstavljanjem političkog polja kao glavne arene u kojoj se odvija borba za nametanje određenog pogleda na svet, određene vizije društvenog sveta, čiji ishod i te kako može da utiče na proces proizvodnje dispozicija, a time potencijalno i na restrukturiranje odnosa u društvu.

Klasa i klasni habitus kao temelj za realistično znanje o društvenom svetu

Shvatanje klase, pod pretpostavkom da ona figurira kao ključni činilac u objašnjavanju društvenih nejednakosti, određuje i način na koji će se razmišljati o emancipaciji i političkim projektima koji bi trebalo da je iznesu (Wright, 2005: 189). Pored tog, bazičnog, postoji još nekoliko razloga da na početak razmatranja politike habitusa postavimo Burdijeovu koncepciju klasa i klasnih odnosa: kao što je već pomenuto, ideja o jednoj politici koja bi se temeljila na poznavanju društvenih uslova proizvodnje političkih stavova, opredeljenja i ponašanja, nastala je upravo u okvirima paradigme koja se gradila oko ideje da ljudi koji odrastaju i žive u sličnim uslovima razvijaju slične, klasnom pripadnošću obeležene dispozicije, te iste ili slične poglede, sklonosti, prakse; premda uvažava sadejstvovanje klasnog položaja i faktora poput pola, starosti, geografskog porekla, etničke i religijske pripadnosti u oblikovanju životnih šansi i putanje pojedinaca, Burdije tretira sociodemografske činioce kao sekundarne u odnosu na podelu na osnovu kapitala, te tako i njihov uticaj na habitus posmatra u zavisnosti od klasne pozicije; u političkoj ravni, klasa takođe za francuskog sociologa ima veću „težinu“ od ostalih određujućih društvenih svojstava budući da distribucija kapitala, i blizina u društvenom prostoru po tom osnovu, obezbeđuje plodnije i stabilnije tle za političku mobilizaciju i političko organizovanje od pola, etničke pripadnosti ili bilo kojeg drugog principa grupisanja (Bourdieu, 2001: 293-300). Iako je tokom osamdesetih godina prošlog veka Burdije potisnuo proučavanje klasne konstitucije društvenog prostora u drugi plan i preorijentisao se na teoriju polja, čime je analitički fokus sa „beda uslova života“ preusmeren na „bede pozicije“ (unutar određenog društvenog polja) (Bourdieu, 2002: 246-247), to nije značilo napuštanje temeljnih teorijskih stanovišta, pa tako ni klasne perspektive – u pitanju je bila samo promena istraživačkih interesovanja. Kada u poznoj fazi rada Burdije počinje da razvija svoju realnoutopijsku koncepciju, on ponovo dovodi klasnu analizu u centar pažnje.⁴

Burdije konstruiše model strukture društvenog prostora na osnovu tri dimenzije unutar koje se raspoređuju određene grupe zanimanja i njihovi pripadnici – prva dimenzija podrazumeva ukupnu količinu posedovanog kapitala, druga se odnosi na strukturu tog kapitala, tj. relativni udeo različitih vrsta kapitala – ekonomskog, kulturnog i socijalnog – u ukupnom kapitalu, dok evolucija ove dve dimenzije u toku vremena čini treću dimenziju. Burdije primenjuje dati model u analizi konstitucije francuskog društva (Bourdieu, 1979) tako što, tokom sedamdesetih, putem anketnih istraživanja, prikuplja podatke o ekonomskom i kulturnom kapitalu ispitanika, sa pretpostavkom da pomenute vrste kapitala dominantno oblikuju strukturu tog društva. Društveni prostor, predstavljen kao kontinuirani sled položaja koji odražavaju različitu količinu stečenog kapitala, njegovu strukturu i razvojni put, tako se pojavljuje

4 Vakan je sačinio listu svih ključnih Burdijeovih dela u kojima se tretira pitanje klase (Wacquant, 2013). Samo letimičan pogled je dovoljan da se zaključi da Burdije nikada nije zapostavio ovo pitanje, ali Vakan ipak ostavlja čitaocu da sam prosudi da li je u njegovom pristupu klasi bilo nekih preokreta.

kao višedimenzionalni univerzum, koji je moguće sagledati iz perspektive delovanja više principa hijerarhizacije – Burdije, na primer, napominje da pri izučavanju socijalističkih društava treba uvažiti činjenicu da u njima socijalni kapital ima važnu strukturirajuću funkciju, jednaku onoj koju kulturni kapital obavlja u pojedinim kapitalističkim zemljama (Weininger, 2005; Cvetičanin, Nedeljković and Krstić, 2012), dok, sa druge strane, unutar pojedinih polja od kojih je sačinjen društveni prostor različiti modaliteti simboličkog kapitala funkcionišu kao glavni kriterijumi pozicioniranja, vrednovanja i hijerarhizacije (naučni kapital u naučnom polju, politički u političkom, itd).

Ovakav model određuje i način na koji se posmatraju klase. Njih definiše blizina u teorijski konstruisanom društvenom prostoru, u kojem istraživači „odsecaju“ skupove dejstvenika koji zauzimaju slične pozicije i koji su „izloženi sličnim uslovljavanjima, imaju sve šanse da poseduju slične dispozicije i interese, dakle, da produkuju slične prakse i pozicioniranja“ (Bourdieu, 2001: 296-297). Ovo bi prema Burdijeu bila nominalna, tzv. klasa „na papiru“, a ne realna klasa, tj. klasa koja se konstituiše i deluje kao grupa, s tim što je francuski sociolog vidi i kao „jednu *verovatnu klasu*, budući da je skup dejstvenika koji će imati da se suoči sa manje objektivnih prepreka pri pokušaju da se mobiliše od bilo kog drugog skupa dejstvenika“ (*Ibid.*: 297, podvukao autor). Blizina u tom teorijski ocrtanom prostoru objektivnih odnosa između položaja, bilo da je reč o društvu u celosti i nekom društvenom polju, dakle, presudno određuje verovatnoću uspostavljanja veza u okvirima manje ili više stabilnih grupa – porodice, udruženja, političkih i sindikalnih pokreta.

Iako klasnu strukturu društva rekonstruiše vezujući je za sistema zanimanja, rodno mesto klasa Burdije pronalazi van okvira profesionalne podele rada i proizvodnje – u uslovima života i nužnostima koje oni nameću društvenim dejstvenicima. Presudnim u tom smislu smatraju se svakako oni prvobitni uslovi, uslovi odrastanja i najranijeg formiranja dispozicija. „Društveni prostor, shvaćen kao sistem objektivnih determinacija, mora se dovesti u odnos ne sa pojedincem ili 'klasom' kao populacijom, tj. kao agregatom... pojedinaca, već sa *klasnim habitusom*“ (Bourdieu, nav. prema Weininger, 2005: 90, podvukao autor). Razlog zbog kojeg habitus ostaje bitan činilac tokom čitavog života nekog dejstvenika, a time relevantan i u analitičkom smislu, jeste taj što, bilo da se shvata cirkularno, kao generativna formula (sistem matrica opažanja, mišljenja, vrednovanja koje usmeravaju prakse, koje potom dodatno ojačavaju postojeće matrice) ili, pak, linearno, kao proizvod kumulativne interiorizacije spoljnih uticaja – društvene strukture, institucija, polja, objektivnih pravilnosti (habitus je plod usađivanja osećaja za poredak i vlastito mesto u tom poretku, koje se najpre odvija u porodičnom okruženju – primarni habitus, potom u školi – sekundarni habitus, a zatim i u nekom od društvenih makrosmosa ili u okviru određenog zanimanja – specifični habitus) (Kaufmann, 2010 [2004]: 131-144), on pretpostavlja trajno dejstvo dubinskih mehanizama ličnosti koji u velikoj meri određuju životne izbore i životnu putanju pojedinaca, vodeći ih u pravcu ostvarivanja kolektivne „sudbine“. I dok ćemo prihvatiti ovaj drugi aspekt pojma habitusa koji se odnosi na obeležnost dispozicija klasnim poreklom i materijalnim uslovima egzistencije, pritom ignorišući sve one kritike koje na Burdijeov račun stižu zbog neuvažavanja

ili potcenjivanja individualnih razlika (Kaufmann, 2010 [2004]; Lahire, 1998, 2006 [2004]; Corcuff, 2003)⁵, prvi deo koji se tiče njihove dugotrajnosti i „logične“ evolucije koja prkosi svim promenama društvenog ambijenta, zbog njegove važnosti za koncepciju politike habitusa, zaslužuje malo razmatranja.

Burdije je često osećao potrebu da brani svoje pojmove kriveći za njihova obmanjujuća tumačenja sve oni koji su se pri preuzimanju, primeni ili kritici isključivo držali osnovnih definicija, očišćenih od svih ograda i delema koje su bile utkane u njihovu razradu. Čini se da je najviše „štete“ pretrpeo upravo pojam habitusa, koji je u svom najsvedenijem obliku neprestano služio kao povod optužbi za determinizam i fatalizam. U jednom od brojnih osvrta na taj problem, Burdije napominje da, nasuprot raširenom mišljenju, nema osnova da se habitus proglasi „nepromenljivom“ strukturom, budući da spoljašnji podsticaji nekad mogu biti takvi da uslovljavaju njegovu restrukturaciju, niti „fatalnim“, pošto, iako predstavlja prošlost koja je pretvorena u identitet ili, pak, princip po kojem se taj identitet razvija, prošlost nema tu moć da određuje apsolutno sva delanja, pa čak ni da je „ekskluzivan“ budući da zapravo ne isključuje postojanje svesnih radnji i refleksivnosti, makar ona bila uvažavana samo kao deo procesa kontrole ispravnosti odvijanja ritualizovanog delanja. „Kako je moguće“, pita se francuski sociolog, „ne videti da stepen u kojem je jedan habitus sistematičan (ili, naprotiv, podeljen, kontradiktoran), postojan (ili nestalan i promenljiv), zavisi od društvenih uslova njegovog formiranja i njegovog delanja i da, stoga, može i mora biti meren i objašnjen empirijski“ (Bourdieu, 1997: 79). Ovakvo labavije određenje pojma otvara prostor za proučavanje njegovih unutarklasnih varijeteta i promena tokom vremena. Osim toga, jedan od temeljnih elemenata Burdijeove zamisli sociologije istorije i njegovih razmišljanja o mogućnosti promene na širem društvenom planu, jeste upravo problematizacija menjanja habitusa u i sa društvenim promenama, pri čemu se istorijski događaji posmatraju kao scenografija u kojoj dolazi do ispoljavanja i preobražaja dispozicija. Uprkos tome što je Burdijeov rad danas poznat po tezi kojom se stabilnost poretka objašnjava vrstom „ontološkog saučesništva“ koje postoji između dispozicija i pozicija, habitusa i habitata, sredine i svesti (Bourdieu, 1981), te „razumnošću“ habitusa koji određuje horizont životnih planova i proizvodi očekivanja prilagođena objektivnim šansama da ona budu realizovana, on pruža i jedno uviđanje dubljeg transformacijskog potencijala društvenih kriza, koje mogu da unesu nestabilnost u začarani krug objektivne strukture–subjektivna očekivanja. Promena, međutim, ne dolazi sama od sebe i tu Burdijeova sociološka postavka pretpostavlja važnu ulogu politike, političkog polja i dejstvenika koji su u njemu aktivni. No, pre nego što izložimo Burdijeovu viziju demokratske politike koja

5 Iako ne negiraju činjenicu da su pojedinci produkti najrazličitijih društvenih uslovljavanja, pomenuti autori akcenat stavljaju na, u savremeno doba, sve izraženije odstupanje individualnih biografija od klasom predodređene kolektivne putanje, ili na proces formiranja individualnih habitusa (na čemu naročito insistira Filip Korkif), za šta Lair i Kofman obezbeđuju i potvrdu u vidu empirijske evidencije. Njihovi argumenti su utemeljeni, pa je i kritika u nekim elementima opravdana, ali nijedan od navedenih sociologa ne pristupa ovom pitanju iz ugla politike, pa će se ostati pri Burdijeovom stanovištu o klasno generisanim političkim dispozicijama i kolektivnom karakteru političkih mišljenja, opredeljenja i praksi.

omogućava ovakvu vrstu promene, recimo nešto o njegovom viđenju principa koji leže u osnovi formiranja političkog mišljenja, političkih preferencija i odnosa prema politici, te mogućnosti političke mobilizacije u uslovima koji su određeni tim principima.

Političke stavove i orijentacije društvenih dejstvenika Burdije je sklon da objašnjava njihovim klasnim dispozicijama, ali na vrlo uopšten način imajući u vidu da veza između njih nije uvek tako očigledna i direktna, te da je u velikoj meri određena celokupnom istorijom simboličkih borbi, ponajviše onih koje su se odvijale u političkom i polju ideološke proizvodnje. Burdije se, stoga, uvek pre bavio društvenom pozadinom nejednake distribucije političkih kompetencija i „šansi da se ima mišljenje“, nego što je bio spreman da problematizuje konkretne političke izbore. Prema shvatanju francuskog sociologa, klasna pozicija određuje u kojoj meri i na koji način se implicitno političko stanovište, politička logika prisutna u praktičnom stanju, prevodi u odgovarajući diskurs i postaje načelo svesnog političkog delanja, tj. određuje mogućnost da se praktično iskustvo i njime oblikovani interesi iskažu jezikom koji je legitiman u prostoru političkog, a koji je blizak apstraktnom i tehničkom jeziku profesionalnih političara (Bourdieu, 1977: 56). Nalazi brojnih istraživanja koje je Burdije vodio tokom sedamdesetih, ukazivali su na činjenicu da je sklonost da se sopstveni interesi, iskustva i mišljenja organizuju oko „eksplicitnog i eksplicitno političkog principa“ i da se verbalizuju na koherentan način, direktna funkcija školskog kapitala (a onda i strukture kapitala, budući da je utvrđeno da je ta sklonost bila izraženija kada je kulturni kapital imao veći udeo u odnosu na ekonomski). Mogućnost proizvodnje izgrađenog političkog mišljenja, uz isključivo angažovanje „sopstvenih proizvođačkih snaga“, dakle bez oslanjanja na spoljašnje izvore i već razrađene pozicije, koje uz to podrazumeva i „odgovarajuće osvetljavanje vlastitih interesa (što obično nazivamo 'osvešćivanjem') i pravo političko delanje (nasuprot pukim eskalacijama koje su, poput nereda i pobuna, manje ili više, slepe za same sebe), tj. delanje koje je istinski i svesno usklađeno sa interesima“, Burdije dovodi u vezu sa nejednakom distribucijom instrumenata za sticanje ličnog mišljenja. Ta mogućnost utoliko je slabija ukoliko neko zauzima podređeniju poziciju u „odnosima proizvodnje, i, ujedno, u odnosima proizvodnje 'ličnog mišljenja'“ (Bourdieu, 1977: 77).

Ovakav način sagledavanja problema otkriva i značaj strukture simboličkog poretka u čijim okvirima se određuje simbolička vrednost koja se pripisuje određenom „proizvodu“. „Uspostavljanje odnosa između mišljenja odvija se izvan pojedinaca“, piše Burdije (Bourdieu, 2000: 85), ali njihova struktura i te kako utiče, najpre na stav koji pojedinci generalno zauzimaju prema politici (pozicija nekakvog mišljenja i načina njegove prezentacije u simboličkom prostoru, te stepen legitimnosti koji im se u tom prostoru dodeljuje, definišu osećaj pozvanosti da se odlučuje o stvarima od javnog značaja), a potom i na konkretna pozicioniranja pojedinaca (izbor određenog pogleda na svet i odgovarajuće političke opcije). Burdije, krajnje jednostavno, skicira skriveni princip očuvanja poretka – što neko pripada društveno defavorizovanijoj grupi ili klasi, to sve manje „polaze pravo“ na dobro zasnovano političko mišljenje.

Premda izneto stanovište implicira političku pasivnost dominiranih kategorija stanovništva i njihovu spremnost da bavljenje politikom, uz puno poverenje, prepuste svojim predstavnicima, ono ne isključuje postojanje simboličkih borbi na nivou prakse, koje, pod određenim uslovima, mogu zadobiti formu politički motivisanih konfrontacija.

Prema temeljnim pretpostavkama Burdijeove sociologije, klase, osim što se utvrđuju na osnovu objektivnih pozicija u društvenom prostoru, mogu da se, kao antagonistički kolektiviteti, prepoznaju u borbama klasifikacija koje se neprestano odvijaju između dejstvenika u svakodnevnom životu, ali i između onih koji se njima bave i koji nastoje da ih identifikuju, predstave i uvedu u diskurs i zvanične klasifikacije – misli se pre svega na naučnike i političare. „Upravo se kroz konstantne, recipročne činove klasifikovanja kolektiviteti uspostavljaju: zaokružene društvene grupe jesu rezultat praksi koje teže da simbolički ograniče 'regije' društvenog prostora“ ... „Kao takve, one proističu iz sagledavanja društvenog prostora kroz kvazikategorijske simbolizacije bliskosti i inkompatibilnosti“ (Weininger, 2005: 99, podvukao autor). Sa druge strane, Burdije ističe da „klasa postoji u meri, i samo u meri, u kojoj zastupnici koji imaju *plena potentia agendi* mogu da budu ovlašćeni i osećaju se ovlašćenima da govore u njeno ime“ (Bourdieu, 2001: 321, podvukla – A. B.). Iako uviđa neophodnu autonomnost rada političara, on smatra da su oni naročito upućeni na svoje „klijente“ i stoga u obavezi da ozbiljno pristupe njihovom gledanju na svet i poziciju koju imaju u tom svetu. To se jednako odnosi i na istraživače u oblasti društvenih nauka; „kako su često poneseni željom da budu što objektivniji, sociolozi skoro uvek zaboravljaju da 'objekti' koje klasiraju jesu proizvođači praksi koje se mogu objektivno klasirati, ali i ne manje objektivnih postupaka klasiranja, koji, uostalom, sami mogu biti klasirani“ (Bourdieu, 1979: 189-190).

Iz Burdijeovog shvatanja klasifikacionih borbi ovde treba izdvojiti dva teorijska principa, koja jednako mogu biti važna i uputna za društveno-istraživačku i političku praksu. Prvi princip odnosi se na to da pozicije i pozicioniranja treba posmatrati relaciono i smeštati ih u sistem objektivnih odnosa koji ih definiše, pri čemu valja imati na umu da ponekad, i pored zadržavanja bazičnih podela i odnosa, čitav sistem može pretrpeti značajne promene (u ulozima i principima borbe), te da klasifikacije koje su jednom bile operativne, sa novim „pravilima igre“ prestaju to da budu. Iz tog ugla treba posmatrati i Burdijeovo upozorenje da se stari pojmovi i kategorije, poput „radnika“, „umetnika“, „proizvođača“, „vlasnika nad sredstvima za proizvodnju“, „klase“, oko koji su nekada bile organizovane simboličke borbe, ne uzimaju zdravo za gotovo. „Upravo adekvatno definisana društvena pozicija pruža najbolju osnovu za predviđanje praksi i predstava; ali, da bismo izbegli da onome što obično nazivamo *stanjem* – društvenom identitetu (koji se danas sve više i više poistovećuje sa profesionalnim identitetom), ustupamo mesto bića u staroj metafizici, tj. funkcije supstance iz koje bi proizašli svi aspekti istorijskog života – sledeći formulu *operatio sequitur esse* –, treba jasno podsetiti na to da taj *status*, kao i habitus koji on generiše, jesu proizvodi istorije, koje istorija može, manje ili više teško, da promeni“ (Bourdieu, 2001: 318-319, podvukao autor).

Još sredinom osamdesetih, Burdije zapaža da se kroz politički žargon provlači jedan zastareli pojam klase, koji je, prema njegovom sudu, prestao da ima veze sa realnom klasom. On smatra da je reč o ritualnom korišćenju ovog pojma, mada mu i kao takvom ne odriče „magijski realizam“ i moć da proizvodi realne društvene posledice. Zbog istog razloga, na meti Burdijeove osude našli su se i svi „emiteri“ rigidne marksističke frazeologije, koji su uporno odbijali da uvažavaju promene u obrascima reprodukcije klasne strukture društva, kao i nova saznanja do kojih su na tom polju došli istraživači u društvenim naukama. Cvejić upravo u „promenama koje je donelo moderno kapitalističko uređenje“ i kritikama koje su zbog zastarelosti klasne analize sve više upućivane ortodoksnom marksizmu, vidi razlog za pojavu neomarksističkih pristupa (Cvejić, 2011: 84). Koliko se protivio inertnosti i dogmatičnosti marksističke misli, i uticaju koji je i kao takva nastavila da ima na francuskoj političkoj sceni, Burdije je isto toliko osporavao proizvoljno određivanje i razgraničavanje klasa zarad postizanja nekih političkih ciljeva. U pozadini Burdijeove kritike, Vajninger prepoznaje duboku antipatiju francuskog sociologa prema raspravama koje su se u to vreme u nauci vodile oko granice razdvajanja proletarijata i srednje klase, a koje su bile isuviše opterećene političkim agendama njihovih protagonista (Weininger, 2005: 85). Ipak, postojali su i dublji teorijski razlozi, čijoj razradi će se Burdije i kasnije vraćati, a koji su se ticali jedne opšte kritike supstancijalizma, cementiranja pojmova, inercije misli i slepila za promene kroz koje društvo prolazi. Teško je odoleti da na ovom mestu ne pomenemo da se na Rajtovoju listi savremenih pristupa klasnoj analizi (Wright, 2005), pored raznih neo –izama (neoveberijanske, neodirkemovske i neomarksističke klasne analize) našao i Burdije, sa svojim viđenjem klasa čiji su temelji postavljeni tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka.

Drugi princip koji je u vezi sa Burdijeovim shvatanjem simboličkih borbi, a koji ima svoje mesto u istoriji društvene misli, kao i određenu političku težinu, oslanja se na prethodni. Opravdanost upotrebe određenih kategorija u nauci, i politici, odmerava se spram iskustva i predstava društvenih dejstvenika. Burdije se, iako opredeljen za zadržavanje distance u odnosu prema spontanoj sociologiji svojih ispitanika (Bourdieu, Chamboredon et Passeron, (1991 [1968]), ne bi mogao svrstati na stranu objektivističke sociologije. Realnu sliku pruža samo prakseološko znanje, koje, između ostalog, podrazumeva i uranjanje u subjektivni svet dejstvenika. „Uključiti u realno predstavu realnog“, sugeriše Burdije (Bourdieu, 2001: 282). Postojanje klasa se utvrđuje na osnovu objektivnih pokazatelja, ali „da bi se klase identifikovale, neophodno je razmotriti obične, svakodnevene prakse njihovih pripadnika, kroz koje se oni dele, grupišu i pregrupišu“ (Spasić, 2004: 294), jer, i „pre nego što može da postoji bilo koja vrsta 'klasnog konflikta' (u dobro poznatom značenju tog pojma), simbolički procesi moraju najpre da pokažu koji se kolektiviteti razdvajaju jedni od drugih – tj, kroz koje svako identifikuje sebe i svog/je protivnika/e – zajedno sa interesima koji mogu da čine predmet konflikta (Bourdieu, nav. prema Weininger, 2005: 100). Takav postupak podrazumeva distanciranog posmatrača koji je u stanju da rekonstruiše čitav sistem samosvrstavanja i uzajamnog svrstavanja, čime se

nadilaze okviri, i izbegavaju ograničenja, pristupa koji analizu temelje samo na zahtevu za samoidentifikacijom. On, kao što vidimo iz prethodnog navoda, isto tako pretpostavlja posmatrača, istraživača ili političara, koji je sposoban da iza distinktivnih strategija i borbi klasifikacija prepozna objektivne interese. Ovako zamišljen zadatak suočava se sa nekoliko izazova.

Prvo, ne samo da se klase neprestano grade i razgrađuju kroz prakse, već su i principi prema kojima se ovi procesi odvijaju nestalni, što njihovu analizu čini još složenijom. Toga je i Burdije svestan: „Pregrađivanje’ društvenog prostora može se javljati na krajnje agregativan ili dezagregativan način, po *svakoj* od njegovih konstitutivnih osa, proizvodeći neograničen broj mogućih konfiguracija“, nekada „objektivne razlike ... reprodukuju sebe kroz subjektivno iskustvo razlike“, a nekada „susedstvo ... ima sve šanse da ... postane središte najveće tenzije.“ (Bourdieu, nav. prema Weininger, 2005: 101, podvukao autor)

Pitanje koje se ovde nameće jeste kako u definisanju klasa tretirati „subjektivno iskustvo razlike“ u slučaju kada ono ne korespondira objektivno ustanovljenim razlikama i kada je iza njegovog simboličkog izraza teško prepoznati strukturu klasnih odnosa koja ga proizvodi. Ako imamo u vidu da postojanje realnih klasa kao antagonističkih kolektiviteta Burdije povezuje, najpre sa „subjektivnim ’verovanjem’ u postojanje klasa“ (Weininger, 2005: 116), a potom i sa adekvatnošću predstava društvenih dejstvenika o objektivnim nejednakostima i podelama, onda razmatranje realno postojećih osnova za kolektivnu mobilizaciju i delanje osvetljava neke nove probleme.

U trenutku kada Burdije sprovodi svoje istraživanje o klasnoj strukturi i strukturi ukusa (Bourdieu, 1979), pojam klase je i te kako u opticaju u naučnom i političkom diskursu, institucionalizovan je kroz razne oblike prava, a zahvaljujući tome prisutan je i u svakodnevnoj komunikaciji i klasno distinktivnim praksama dejstvenika. U međuvremenu, u teoriji je nastupio trend kritike klasne perspektive, dok je u klasnoj analizi došlo do redefinisanja klasa i njihove fragmentacije u sve složenijim klasnim shemama, pomenimo, primera radi, Goltorpov (J. H. Goldthorpe) jedanaestoklasni i Rajtov dvanaestoklasni model. Mnogi su u Burdijeovoj knjizi *Beda sveta (La Misère du monde)*, Bourdieu, 1993) prepoznali pokušaj francuskog sociologa da, pored ostalog, kroz priče pripadnika radničke klase u Francuskoj, koje su ukazivale na rastuću netrpeljivost između imigranata i građana francuskog porekla, podrži ideju o dekompoziciji te klase. Ipak, Burdije nikada nije napustio klasnu shemu koju je predstavio još u *Distinkciji* (1979). I dok je njegov model dokazao svoju snagu tako što se pokazao uspešnim u otkrivanju načina na koji je klasna struktura francuskog društva, uprkos promenama, ili upravo putem promena, nastavljala da se reprodukuje, ono što se dešavalo u simboličkoj ravni proizvodilo je sve više dilema – sadržaji i linije konflikta su se vremenom menjali, ponekad posve ostavljajući u magli veze sa svetom objektivnih odnosa i interesa, o čemu svedoči i malopre pomenuti rascep unutar radničke klase po osnovu strano-domaće.

Danas se Burdijeova koncepcija klasa susreće sa najvećim izazovima upravo na planu simboličkog rada konstrukcije društvenog sveta. Jedan od tih izazova odnosi se na pojavu da u simboličkim borbama klasne razlike sve češće bivaju

zasenjene ili potpuno potisnute nekim drugim principima podvajanja, iako nema realnih osnova za tako nešto.⁶ Isto tako, neretko se dešava da moral preuzima glavnu ulogu u procenjivanju i klasifikovanju drugih ljudi i njihovih praksi, čime se društvo deli na dva monolitna bloka – one koji su moralno ispravni i one koji to nisu. To se, naravno, odražava i na političku sferu, u kojoj moralna obojenost političkog rasuđivanja ima za posledicu apatiju, političku pasivizaciju i odbacivanje politike kao takve (Spasić and Birešev, 2012).

Proces kontaminacije političkih stavova moralom Burdije je problematizovao još u istraživanjima iz sedamdesetih godina, kada ga povezivao sa defavorizovanim društvenim kategorijama i slabom izgrađenošću njihovih političkih dispozicija. Tada je uočio i jedan drugi fenomen, takođe karakterističan za dominiranu klasu, koji je ukazivao na sklonost pripadnika te klase da se opredeljuju za „pogrešnu“ političku opciju, fenomen koji je opisao kao prepoznavanje u mišljenju „koje nije njihovo“ (*allodoxia*), u smislu mišljenja koje im po svemu ne odgovara, plastično ga upoređujući sa situacijom, koju je svako od nas makar jednom iskusio, da na ulici zamenimo nekoga za osobu koju poznajemo (Bourdieu, 1977). Sva navedena odstupanja, koja su vodila zaključku da je u politici veza između pozicija u društvenom prostoru i političkih mišljenja ne tako direktna i prilično zamršena, Burdije je smeštao u kontekst objektivnih uslovljavanja i posmatrao iz klasne perspektive, pa ih je tako, u slučaju dominiranih, pravdao nedostatkom „instrumenata proizvodnje političkog mišljenja“ (Bourdieu, 1977) ili time što je u politici, uticaj društvene putanje, tačnije iskustva socijalnog pada ili uspona, bio izuzetno veliki i odražavao se na političko mišljenje, čineći ga dodatno teškim za istraživanje.

U pozadini navedenih primera nazire se jedan problem koji je suštinski važan za klasu kao grupu koja je politički vidljiva i adekvatno zastupljena, a tiče se mnogo više mogućnosti da sami dejstvenici „izgrade odgovarajuće predstave“ klasa i klasnih podela i iznesu ih kao politički aktivni subjekti nego što je reč o delegiranju, te odgovarajućem zastupanju i predstavljanju. U nastavku ćemo pokušati da objasnimo koja bi bila uloga nauka, pre svih onih društvenog i humanističkog usmerenja, u jednom ovakvom procesu političke subjektivacije, ali pre nego što pređemo na razmatranje tog pitanja, vratimo se za trenutak na teškoće u proučavanju strukture društva.

Burdije napominje da kriterijumi na osnovu kojih se procenjuje adekvatnost predstava nisu isti, i ne treba da budu isti, kada je reč o funkciji koju one imaju u procesima političke mobilizacije i kada je reč o predstavama kao analitičkom konstruktumu koji se koristi za potrebe sociološkog istraživanja (Weininger, 2005: 116). U osnovi te opaske možemo da prepoznamo krajnje negativan stav francuskog sociologa prema svim teorijskim nastojanjima da se praksama sudi sa neke izdvojene i navodno neutralne pozicije, a koja je on pre svega vezivao za osudu deprivilegovanih grupa zbog njihove nedovoljne kritičnosti i prihvatanja sveta takvim kakav jeste. Ovo je, smatra Burdije, utoliko izraženije što su

6 Pojedini postmarksistički orijentisani autori takođe ukazuju na trend slabljenja klasne identifikacije, pa i na konfuziju koja po tom pitanju vlada među laicima, ali i među istraživačima. Više o tome videti u: Grusky, David B, Kim A. Weeden and Jesper B. Sørensen, 2001.

uslovi života nemilosrdniji, i u tom kontekstu on obrazlaže „duboki realizam“ dominiranih, „koji funkcioniše kao neka vrsta društveno konstituisanog instinkta za održanje“ i „koji se može sagledati kao konzervativan samo u odnosu spram jedne spoljašnje, dakle normativne, predstave o 'objektivnim interesima' onih kojima se pomaže da žive, ili da prežive“ (Bourdieu, 2001: 302). Sa druge strane, populistička podrška deprivisanim kategorijama, uz koju ide pozitivno kvalifikovanje svega što one predstavljaju, misle i rade, prema shvatanju francuskog sociologa, nije ništa manje štetno jer se pričom o karakteru posledica određenog socijalnog stanja blokira rasprava o uzrocima deprivacije, jedina rasprava od koje može biti neke stvarne koristi. Stoga su za Burdijea ključna pitanja kako svima omogućiti da imaju mišljenje koje odgovara njihovim objektivnim interesima i neometan put za njegovo političko zastupanje, a nauka, pre svih sociologija, jeste tu da obezbedi znanje o uslovima koji ih u tome onemogućavaju. Takav pogled na stvari bio je novina u tadašnjoj političkoj teoriji i postao je temelj za razvijanje ideje o politici habitusa.

Politika habitusa podrazumeva upravo prevazilaženje postojećeg stanja stvari uz pomoć znanja o realnom stanju stvari, bilo da je reč o tome da se ono isporučuje „krajnim korisnicima“, tj. pojedinačnim dejstvenicima, bilo da se ono ugrađuje u zvanične programe i politike. Za politiku habitusa jednako je važno da se da se nauka i naučna saznanja uvode u konstituciju realnog, koliko i da se u nauci realno zahvata i predstavlja na odgovarajući način. I dok smo se, kroz izlaganje nekih pretpostavki Burdijeovog viđenja društvenog sveta, do sada pretežno bavili ovim drugim aspektom politike habitusa, u nastavku ćemo skicirati viziju sveta koja bi bila utemeljena na jednom burdijeovskom sagledavanju tog sveta.

Nauka i njena društvena misija

Danas već postoji dosta studija u kojima je Burdije predstavljen kao angažovani intelektualac. Autori tih studija mahom se bave poslednjom decenijom stvaralaštva francuskog sociologa, usredsređujući se na njegovu kritiku „neoliberalne invazije“ i čestu medijsku eksponiranost u tom periodu. U nekim ranijim Burdijeovim delima, međutim, mogu se takođe pronaći začeci ideje o društveno angažovanoj nauci. Tako na primer, u tekstu iz 1984, u kojem se bavi društvenim prostorom i genezom klasa, a koji će se kasnije naći u knjizi *Langage et pouvoir symbolique* (2001), francuski sociolog sugeriše moguću praktičnu upotrebu naučnog znanja, pre svega onog koje otkriva konstituciju društvenog prostora. „Objektivno razgraničavanje konstruisanih klasa, tj. *regija* konstruisanog prostora pozicija“, piše on, „omogućava razumevanje principa i delotvornosti klasifikatornih strategija putem kojih dejstvenici nastoje da očuvaju ili izmene taj prostor, i, najvažnije, od kojih *treba poći kada se razmišlja o konstituisanju grupa koje se organizuju sa ciljem da obezbede odbranu interesa njihovih članova*“ (Bourdieu, 2001: 311-312, prvi kurziv izvorno, drugi – A. B.). Iako nije do kraja eksplicirano, jasno je da se misli na političku primenu naučnih saznanja, jer se tek u prostoru političkog klase izgrađuju kao delatne grupe.

Na osnovu dosadašnje analize Burdijeovih radova posvećenih političkoj tematici, u užem smislu, sasvim je jasno da je francuski sociolog bio posebno zainteresovan za pitanje klasnog osveščivanja i političkog organizovanja dominirane klase. Kroz njegovu analizu karaktera političkog mišljenja i ponašanja pripadnike te klase (neautonomno formiranje mišljenja, *alldoxia*...) mogli smo da vidimo da izvor svih njihovih problema leži u nedostatku sredstava kojima bi mogli da samostalno izraze svoje nezadovoljstvo, potrebe i interese ili da ih, barem, u dovoljnoj meri osvetle kako bi svoju podršku poklonili odgovarajućoj političkoj opciji; „oni su neprestano izloženi mogućnosti da se prevare kada je u pitanju kvalitet proizvoda zato što biraju uz pomoć jedne klasne logike tamo gde je potrebna klasna svest“, što ih čini naročito podložnima manipulaciji, koja takođe funkcioniše na nivou nesvesnog (Bourdieu, 2002 [1984]): 249). Logično je što deo rešenja Burdije pronalazi u izgradnji odgovarajućih „strategija konstrukcije kolektivnog mišljenja i njegovog iskazivanja“, koje bi se odvijalo kroz „*kolektivan rad istraživanja zajedničkog mišljenja*“ (Bourdieu, 2000: 87-88, podvukao autor), čime se suprotstavlja atomističkom shvatanju liberalnih mislilaca i istovremeno približava Habermasovoj (Jürgen Habermas) ideji komunikativnog delanja.

Za nas je, međutim, mnogo značajnije rešenje koje podrazumeva ovladavanje habitusom. Burdijeova sociologija počiva na temeljnoj pretpostavci da je delatni potencijal dejstvenika ograničen i da su oni manje-više prepušteni društvenim silama koje ih nadilaze. Tako kolektivne akcije koje imaju politički predznak za francuskog sociologa predstavljaju *reagovanja* grupe ljudi na neki „objektivni događaj“, pri čemu je priroda reakcije unapred određena uslovim života u kojima su se razvijale njihove dispozicije (Burdije, 1999: 168); „društveni dejstvenici su delujući, aktivni, ali je istorija ta koja deluje kroz njih, istorija čiji su oni produkt“ (Bourdieu, 2012: 158). Ipak, dopušta se mogućnost da dispozicije „mogu biti pojačane sticanjem svesti, odnosno sticanjem, posrednim ili neposrednim, sredstva koje omogućava simboličko ovladavanje onim principima klasnog habitusa kojima je u praktičnom smislu već ovladano“ (Bourdieu, 2012: 168). Burdije, međutim, smatra da prava sloboda dolazi tek sa trajnom neutralizacijom delovanja dispozicija ili, još bolje, restrukturiranjem dispozicionog sklopa u pravcu koji će omogućiti oslobađanje od društveno nametnutog osećaja za red i poredak.

Može se učiniti da su ovakva razmišljanja u suprotnosti sa unutrašnjom logikom pojma habitusa, koju je Burdije predstavio kroz brojna određenja tog pojma. Zbog njih mu se najverovatnije i nije pristupalo kao nekome ko ima šta da kaže o promeni i emancipaciji. Međutim, postoje studije (Bourdieu 1984, 1997), koje većina tumača nedovoljno ili uopšte ne uzima u obzir, u kojima je francuski sociolog analizirao mogućnost „buđenja“ i preobražaja habitusa. O izmeštanju habitusa iz uobičajene rutine i podizanju nivoa svesti pojedinaca, te njihovom posledičnom angažovanju u sistematskoj političkoj borbi, Burdije je uglavnom govorio u kontekstu krupnih društveno-istorijskih lomova, izazvanih krizom, ratom ili kolonizacijom, koji imaju tu moć da deluju kao „okidači“. Priča o emancipaciji, pak, išla je uvek uz priču o nauci.

Uloga nauke u emancipaciji je kod Burdijea dvojaka: ona sa jedne strane obezbeđuje znanje o principima na kojima se temelji proizvodnja postojećih

odnosa u društvu, nastojeći da pri tome prevaziđe postojeće granice (socijalne i epistemičke) i da ga distribuira svima, a sa druge strane, dobijena saznanja investira u projektovanje društva koje bi bilo izgrađeno na drugačijim temeljima, ali i ostvarivo. „Društveni svet je, jednim velikim delom, nešto što dejstvenici stvaraju, u svakom trenutku; ali“, nastavlja Burdije, „oni imaju šanse da ga unište i ponovo stvore *samo na temelju jednog relističnog znanja* o onome što on jeste i šta oni uz njega mogu u zavisnosti od položaja koji u njemu zauzimaju“ (Bourdieu, 2001: 311, podvukla – A. B.). Sociologija je, kao nauka o društvu, prema mišljenju francuskog sociologa, najpozvanija da isporučuje takvu vrstu znanja. Burdije zvuči gotovo proročki kada piše da je „došlo vreme da se prevaziđe stara alternativa između utopizma i sociologizma da bi se predložile sociološki utemeljene utopije“ (Bourdieu, 2000: 103) i da „naučnici moraju da se, svom svojom kompetencijom, uključe u politiku, da bi nametnuli utopije utemeljene na istini i razumu“ (*Ibid.*: 105). Društvena misija nauke se, međutim, ne završava usađivanjem određenih znanja, ona istovremeno podrazumeva više stvari – prenošenje „tajni zanata“, osposobljavanje da se misli svojom glavom, razvijanje kritičkih dispozicija.

Ideja da ljudsko postojanje dominantno obeležava „verovatnoća“ da će svaka jedinka ostvariti „društvenu sudbinu“ koja joj pripada po rođenju, ali da je relativnu slobodu u odnosu na tu „verovatnoću“ moguće postići putem racionalnih saznanja, čini srž Burdijeovog „prosvetiteljskog spinozističkog učenja“ (Corcuff, 2003: 116-118). Spinozistički deo se odnosi na otkrivanje nužnosti – kod Burdijea verovatnoće – koja upravlja našim opažanjem, mišljenjem i delanjem, te njene društvene pozadine, dok prosvetiteljski deo podrazumeva da se data saznanja mogu upotrebiti za promenu uslova koji proizvode odnose dominacije, odnosno za individualnu i kolektivnu emancipaciju. Kako se u savremeno doba pojavljuju sve racionalnija sredstva dominacije – Burdije pre svega misli na ispitivanja javnog mnjenja koja ustanovljuju pomenutu verovatnoću i koja imaju raširenu upotrebu u politici, ali se to jednako odnosi na ekonomske teorije, proračune i predviđanja koja postaju osnov politike – tim istim je neophodno suprotstaviti isto tako racionalne instrumente i tehnike koje će otkrivati „demagošku“ funkciji ovih prvih i koje će biti upotrebljene za kritiku dominacije (Bourdieu, 1997: 99). Politika habitusa predstavlja, između ostalog, način da se istinom, odnosno „istinom o borbama čiji je ulog – između ostalog – istina“ (Burdije, 2011: 18), ide protiv proizvoljnosti simboličke moći, kako bi se „lažne transcendencije koje neznanje ne prestaje da kreira i ponavlja“ (*Ibid.*: 59) osporile i povukle iz političke upotrebe kroz koju mogu da nanesu najviše štete.

A da li je savezništvo onih koji imaju znanje i onih kojima je ono potrebno realno? Prema Burdijeu – jeste. Mogućnost jedne takve „neprirodne“ alijanse proističe iz homologije pozicija, onih dominiranih u društvu i onih dominiranih u polju kulturne proizvodnje – primetimo da niska pozicija u hijerarhiji disciplina dodatno kvalifikuje sociologiju za ovaj specifičan prosvetiteljski poduhvat – koja ih zbližava oko zajedničkog interesa, uprkos njihovoj udaljenosti u društvenom prostoru.

Burdije vidi nauku kao deo jedne „permanentne *političke borbe* za univerzalizaciju uslova pristupa univerzalnom“, čiji početak predstavlja sticanje

„svesti i znanja o društvenim uslovima te vrste logičkog i političkog skandala kakav je monopolizacija univerzalnog“ (Bourdieu, 1997: 100, podvukao autor). Otud njegovo preispitivanje principa sholastičkog gledanja na svet, koje otkriva u domenu ne samo nauke, već i etike i umetnosti (Bourdieu, 1997), predstavlja značajan doprinos borbi protiv prisvajanja univerzalnog. U burdijeovskom tumačenju, ova kritika se širi i na osudu svake vrste razmišljanja koje zanemaruje činjenicu da društveni uslovi jedne onemogućavaju da se izdignu iznad nužnosti i ograničenja koje im nameće njihova društvena pozicija, dok druge privileguju u toj meri da prestaju da budu svesni njihovog značaja. „Fanatizam univerzalnog“ ili „fetišizam uma“ Burdije pronalazi u prosvetiteljskom projektu, dok se u savremenom vidu, „imperijalizam univerzalnog“ može sresti kod različitih političkih i verskih pokreta. Zajedničko svima njima jeste nerealan pristup društvenoj stvarnosti i nerazumevanje bazičnih principa proizvodnje društvenih odnosa (Bourdieu, 1997). Kada kaže da je i država nerealna, odnosno da bi trebalo da bude realna (Bourdieu, 2012: 564), francuski sociolog misli upravo na to da ona zanemaruje različitost uslova u kojima se rađaju i žive njeni građani i da, umesto da radi na ujednačavanju i unapređivanju tih uslova, ona samo ublažava, a ponekad i sankcioniše, njihove posledice. Burdijeova zamisao politike koja bi bila usmerena na uslove proizvodnje habitusa skreće pažnju na uzroke, one materijalne ali i simboličke prirode, i pritom se suzdržava od predviđanja eventualnog ishoda i širih društvenih implikacija univerzalizacije tih uslova. Kada je u pitanju mikronivo, univerzalizacija uslova ne znači nužno i univerzalizaciju dispozicija, barem to želimo da mislimo, a i Burdije ničim ne nagoveštava takvu mogućnost. Sa druge strane, smatramo da je Burdijeov utopijski realizam, iako uglavnom usredsređen na dispozicije, deo jednog većeg sociološkog poduhvata kritike dominacije i borbe protiv nje, pa u tome vidimo prostor za razmatranje radikalnijih promena na nivou konkretnih društava ili na globalnom nivou, kao i za imaginaciju i osmišljavanje alternativnih formi političke i društvene organizacije.

Umesto zaključka: kako do habitusa, i dalje...

Pre nešto više od tri decenije Burdije je otkrivao klasne habituse tako što je proučavao ukuse, kulturne prakse i potrošačke navike stanovnika Francuske. Rezultati tog opsežnog istraživanja objavljeni su u *Distinkciji* (Bourdieu, 1979), jednoj od najviše analiziranih, a u poslednje vreme i najosporavanijih (v. na primer Lahire, 2006 [2004]), Burdijeovih knjiga. Burdije je, međutim, do habitusa dolazio i na terenu, na jedan neposredniji način. Taj drugi metod, nazvan učesničkim objektiviranjem (Bourdieu, 2003; Spasić i Gorunović, 2012), čije su osnove postavljene još u alžirskim istraživanjima, bio je nedostatan u smislu da nije omogućavao rekonstruisanje čitavog sistema simboličkih borbi i njihovih uloga, te nije dozvoljavao izvođenje teorijski ambicioznijih zaključaka, ali je zato pružao bliži uvid u uslove konstituisanja dispozicija, način njihovog delovanja, reorganizacije i menjanja. Negde u okviru takvog pristupa može se sagledati i Burdijeov poziv intelektualcima s početka devedesetih, upućen povodom

učestalih osuda neposlušnih stanovnika pariskih predgrađa, da odu među ljude o kojima govore, umesto što učestvuju u proizvodnji „društvenih fantazama koji stvaraju ekran između jednog društva i njegove vlastite istine“ (Bourdieu, 2002: 233). Bliski susret koji francuski sociolog preporučuje, olakšava istraživačima da se „stave na mesto“ onih koje posmatraju (*Ibid.*: 247), pružajući im priliku da iznutra otkriju njihov svet i njegovu logiku; on im takođe omogućava da simboličke borbe i praktične grupe ispituju u njihovom prirodnom ambijentu, čime se izbegavaju nedostaci grupnih i pojedinačnih intervjuja kojima se ispitanici izlažu uslovima, očekivanjima i pritislima koji često utiču na njihove odgovore, mada se, sa druge strane, time otvara prostor za različite interpretacije budući da učestvovanje ovde podrazumeva da se simboličke i borbe klasifikacije, kao i prećutno uspostavljanje kolektiviteta, pre razaznaje u svakodnevnim interakcijama i gestovima nego što se doznaje od sagovornika.

Danas postoji nekoliko empirijskih studija, nadahnutih Burdijeovom sociologijom, u kojima se habitus posmatra i izučava izbliza. Jedna od najzanimljivijih je ona čiji je autor Loik Vakan (Wacquant, 2004). Sredinom osamdesetih, Vakan provodi tri godine prateći rad jednog boksterskog kluba u predgrađu Čikaga, pretežno naseljenog afroameričkim i stanovništvom hispano porekla. On posmatra treninge članova kluba, razgovara sa njima, saznaje dosta toga i o njihovom životu izvan sale, redovno vodi dnevnik o aktivnostima boksera, trenera i pomoćnog osoblja, beleži svoja zapažanja i doživljaje, u jednom trenutku se čak i sâm uključuje u program treninga, sve to kako bi uhvatio i preneo „buku i bes društvenog sveta koje etablirani pravci društvenih nauka po običaju prigušuju onda kada ne uspevaju da ih sasvim potisnu“ (Wacquant, 2004: vii). Prema sopstvenom priznaju, Vakan počinje da trenira da bi na svojoj koži iskusio život jednog člana kluba, koristeći pritom svoje telo kao istraživačku alatku. Vrhunac njegove posvećenosti svakako je njegovo učešće u jednom amaterskom boksterskom meču, kada mu je, prema mišljenju njegovih kolega iz kluba, nepravednom odlukom sudija uskraćena pobeda. Ništa manje interesantna jesu i istraživanja pojedinih savremenih feministkinja, koje na tragu Burdijea ali uz neke kritičke rezerve, nastoje da u fokus postave emocije – patnju, frustriranost, ogorčenost, revoltiranost – tretirajući ih kao sastavni deo habitusa i stoga važne za savremenu klasnu politiku (v. Adkins, 2004; Lawler, 2004; Skeggs, 1997; Skeggs, 2004).

Ovako izvedena naučna tumačenja društvenih praksi čine prvi korak ka iskazivanju onog implicitnog – nezadovoljstva, očekivanja, strepnji, simpatija, antipatija... – jednim legitimnim rečnikom, koji im daje vrednost u akademskom i težinu u političkom prostoru. Vajninger nas podseća da Burdije, premda ne potcenjuje važnost deljenja fizičkog prostora i uslova života, iz čega proističe istovetnost interesa, smatra da oni sami po sebi nisu dovoljni za političko zbližavanje; „bez želje da umanjujemo značaj tehničkih prinuda, maramo da naglasimo da između interesa i kolektivnog delanja postoji jaz koji se može premostiti ogromnim radom – radom koji se, iznad svega, odvija u *simboličkom* registru. Akteri koji se organizuju i mobilisu na osnovu ‘njihove’ klase moraju najpre da prepoznaju sebe kao pripadnike istog društvenog kolektiviteta, koji imaju iste interese i iste protivnike“ (Weininger, 2005: 114, podvukao autor). Stoga

identifikovanje tih nedovoljno artikuliranih i rasutih osećanja kao zajedničkih, kolektivnih, i društveno proizvedenih, predstavlja dobar početak simboličkog rada kojim se habitus iz analitičke uvodi u političku praksu i pretvara u temelj političke mobilizacije.

Na osnovu prethodnih razmatranja Burdijeovih stanovišta mogli smo da vidimo da politika habitusa, osim ovog, podrazumeva nekoliko dodatnih koraka, koji svi redom pretpostavljaju upretnost političkog i naučnog rada – prvo, pomenuta osećanja treba i prikazati kao deo jednog određenog sistema svojstava i sklonosti (habitus) koji nastaje kao odgovor na društvenu poziciju i ima svoje mesto u reprodukciji šire strukture društvenih odnosa, što implicira da simboličke razloge, objektivnu sliku stvarnosti i odgovarajuću političku viziju treba isporučiti i obrazložiti, umesto da se ona upotrebljava kao skriveno sredstvo privlačenja birača i manipulacije; drugo, znanje o objektivnim uslovima koji proizvode habituse treba da posluži kao osnova za menjanja tih uslova, a političko angažovanje postaje najbolji put za postizanje takvog cilja; treće, upoznavanje sa društvenom pozadinom sopstvenog viđenja sveta otvara mogućnost za redefinisavanje odnosa prema politici – „da svi osećaju da je politika njihova stvar“ (Bourdieu, 2002: 102) – što se naročito tiče defavorizovanih društvenih kategorija koje, da bi sa aktivno uključile u politički život, najpre moraju da savladaju simboličke stege i nelagodu koju osećaju zbog svoje političke nekompetentnosti i tako iskorače iz začaranog kruga simboličkog nasilja; politika habitusa čini da se jezik nauke ugrađuje u jezik politike, a tim putem potom distribuiraju svima, postajući na taj način instrument emancipacije – Burdije donekle dopušta poistovećivanje jezika i svesti, pa politika habitusa pretpostavlja da se preko određenog jezika prenosi čitava aparatura opažanja i izražavanja da se misli i iskaže sopstveni položaj, ali i da se taj položaj sagleda i predstavi u okviru čitavog sistema determinišućih činilaca jedne strukture odnosa dominacije.

Ideja o tome da ljudima treba pomoći i dati im sredstva da sami otkrivaju i menjaju subjektivne i objektivne pretpostavke svoje životne situacije provlači se kroz čitav Burdijeov opus i čini okosnicu koncepcije politike habitusa. Ako uz to imamo u vidu da je Burdije kritikovao sve intelektualističke pristupe pitanju osveščivanja radničke klase, iza kojih je prepoznavao interes intelektualaca da budu „nezamenljivi posrednici između proletarijata i njegove revolucionarne istine“ (Bourdieu, 2002 [1984]: 262), onda politiku habitusa možemo svrstati na stranu samoemancipacije, bez obzira na to što se ona ostvaruje kao deo kolektivnog poduhvata i uz neophodnu pomoć „sa strane“; upravo u tome, vidimo njenu najveću prednost.

Literatura

- Adkins, Lisa (2004). „Reflexivity: Freedom or habit of gender?“, u: Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing/The Sociological Review, 191-210.
- Adkins, Lisa and Beverley Skeggs (eds.) (2004). *Feminism after Bourdieu*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing/The Sociological Review.

- Bourdieu, Pierre (1966). „Condition de classe et position de classe“, *European Journal of Sociology* 7 (2): 201–223.
- Bourdieu, Pierre (1977). „Questions de politique“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 16 (1): 55–89.
- Bourdieu, Pierre (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1981). „La représentation politique“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 36 (1): 3–24.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Homo academicus*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1993). *La Misère du monde*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon et Jean-Claude Passeron (1991 [1968]). *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre (2000). *Propos sur le champ politique*. Lyon: Presses universitaires de Lyon (priređio i predgovor napisao Philippe Fritsch).
- Bourdieu, Pierre (2001). *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (2002 [1984]). *Questions de sociologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (2002). *Interventions, 1961–2001. Science sociale & action politique*. Marseille: Agone.
- Bourdieu, Pierre (2003). „L'objectivation participante“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 150 (1): 43–58.
- Bourdieu, Pierre (1997). *Méditations pascaliennes*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (2012). *Sur l'État. Cours au Collège de France (1989–1992)*. Paris: Raisons d'agir/Seuil.
- Burdije, Pjer (1999). *Nacrť za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Burdije, Pjer (2011). *Predavanje o predavanju*. Beograd: Karpos.
- Corcuff, Philippe (2003). *Bourdieu autrement: fragilités d'un sociologue de combat*. Paris: Textuel.
- Cvejić, Slobodan (2011). *Društvena određenost ekonomskih pojava*. Beograd: Čigoja.
- Cvetičanin, Predrag, Jasmina Nedeljković and Nemanja Krstić (2012). „Social Space in Serbia“, u: P. Cvetičanin (ed). *Social and Cultural Capital in Serbia*. Niš: Center for Empirical Cultural Studies of South-East Europe, 53–69.
- Grusky, David B, Kim A. Weeden and Jesper B. Sørensen (2001). „The Case for Realism in Class Analysis“, u: Davis D. E. and J. Go (eds.). *Political Power and Social Theory*. Boston: Emerald Books, str. 291–305.
- Kaufmann, Jean-Claude (2010 [2004]). *L'invention de soi. Une théorie de l'identité*. Paris: Hachette Littératures.
- Lahire, Bernard (1998). *L'Homme pluriel: les ressorts de l'action*. Paris: Nathan, Essais & Recherches.

- Lahire, Bernard (2006 [2004]). *La culture des individus. Dissonances culturelles et distinction de soi*. Paris: La Découverte.
- Lawler, Steph (2004). „Rules of engagement: Habitus, power and resistance“, u: Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing/The Sociological Review, 110–128.
- Skeggs, Beverley (1997). *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage.
- Skeggs, Beverley (2004). „Context and Background: Pierre Bourdieu’s analysis of class, gender and sexuality“, u: Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing/The Sociological Review, 19–33.
- Spasić, Ivana (2004). *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Spasić, Ivana and Ana Birešev (2012). „Social classifications in Serbia today: between morality and politics“, u: P. Cvetičanin (ed.), *Social and Cultural Capital in Serbia*. Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe and Regional research Promotion Programme/Western Balkans, 155–174.
- Spasić, Ivana i Gordana Gorunović (2012). „Terenski rad u filozofiji: Gerc i Burdije kao sagovornici“ *Sociologija* LIV (3): 401–422.
- Wacquant, Loïc (2004). *Body & Soul. Notebooks of an Apprentice Boxer*. New York: Oxford University Press.
- Wacquant, Loïc (ed.) (2005). *Pierre Bourdieu and Democratic Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, Loïc (2005). „Pointers on Pierre Bourdieu and Democratic Politics“, u: Loïc Wacquant (ed.), *Pierre Bourdieu and Democratic Politics*. Cambridge: Polity Press, 10–28.
- Wacquant, Loïc (2005). „Symbolic power and group-making: On Perre Bourdieu’s reframing of class“, *Journal of Classical Sociology* 13 (2): 274–291.
- Weininger, Elliot B. (2005). „Foundations of Pierre Bourdieu’s class analysis“, u: Eric Olin Wright (ed), *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 82–118.
- Wright, Erik Olin (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.